

Stissi, V., *Amsterdam, het mekka van de volkshuisvesting. Sociale woningbouw 1909-1942* (Rotterdam: Uitgeverij 010, 2007, 520 blz., €39,50, ISBN 978 90 6450 574 4).

De Woningwet (1901) kwam voort uit de sociale kwestie en regelde de voorwaarden voor de totstandkoming van volkswoningen in grote aantallen. Bijgevolg ontstond een opgave van massa-management. In het maakproces van de volkswoning leidde massa-productie in de jaren twintig tot twee trends: enerzijds verfijning en standaardisatie van traditionele handwerktechnieken, anderzijds taylorisering, standaardisatie en typevorming met nieuwe materialen, waarbij – ook in Amsterdam – de traditie en het handwerk geleidelijk moesten wijken voor in de fabriek vervaardigde standaardonderdelen van de volkswoning. Beide trends waren gericht op architectonische innovatie en lage stichtingskosten. De standaardisatie die uit deze industrialisatieprocessen voortkwam, leidde tot monotonie en egalitarisme (confectiebouw), die deels werd opgeheven door variatie in huishoudens (gezinsgrootte), inkomen, leefstijl, mate van comfort en gezinsmoraal. Om dit complex van massa-management in zijn samenhang te begrijpen is het essentieel om inzicht te krijgen in de stedenbouwkundige context van wijk en straat, esthetiek, productietechniek en economie van de volkswoning (relatie tussen stichtingskosten en huurhoogte) en uiteraard, selectieprocessen van huurders.

Welke missie draagt architectuurhistoricus Stissi uit? Hij stelt zich de vraag hoe de volkswoning esthetische expressie kon krijgen. Getuige zijn inleiding wil hij de lezer het ‘echte’ (sic) Amsterdamse mekka tonen: ‘de sociale woningbouw in strikte zin, dus de complexen die zijn gebouwd door woningbouwcorporatie en de gemeente’ die hij alsnog een plaats in de architectuurgeschiedenis wil bezorgen. Stissi doelt op de verschijningsvorm van de overige (latere) volkswoningbouw die hij als impopulaire restcategorie onder de noemer Amsterdamse School schaaft.

De ‘echte’ (sic) Amsterdamse School, waarmee hij verwijst naar de woningbouw met de wulpse gevels die door vooral Michel de Klerk is gerealiseerd en internationale vermaardheid verwierf, is volgens hem een incident gebleven in de Amsterdamse sociale woningbouw. Dat is overigens geen originele observatie, maar een bekend feit. Eigenlijk wil hij de restcategorie dezelfde aandacht schenken en in ere herstellen. Hij vindt dat er destijds in de commentaren op door architecten gerealiseerde sociale woningbouw weinig aandacht voor de esthetiek van de gevel bestond. ‘Gevels interesseren ons nu meer dan details van plattegronden en constructie’. Met ‘ons’ bedoelt Stissi ontegenzeggelijk zichzelf.

De schets van de implicaties van de Woningwet is van belang, omdat Stissi stelselmatig lieden met weinig of geen aandacht voor de gevelesthiek als barbaren neerzet, zeker wanneer het architecten betreft. Weismann bijvoorbeeld wordt herhaaldelijk afgeschilderd als een depressieve ‘nihilist’, omdat hij weigerde de volkswoningbouw als een artistieke opgave te benaderen. Ook de bekende criticus Wattjes die in het ontwerpen van de volkswoning de

esthetische opgave op de laatste plaats stelde, moet het ontgelden. De vraag rijst of deze vorm van morele 'debunking' gerechtvaardigd is. Berlage vond de restrictie tot enkele elementen van de woningtypologie voldoende mogelijkheden bieden voor esthetische en ritmische repetitie van lange gevelrijen. Radicaler opvattingen hadden invloedrijke architecten als Habraken, Quist en Weeber die woningbouw te gewoon vonden om kunst te zijn. En wat te denken van de opdrachtgevers (woningbouwcorporaties en gemeenten) die, zoals Stissi zelf meldt, architecten voornamelijk inhuurden 'om goede, degelijk geconstrueerde huizen te ontwerpen en zo laag mogelijke onderhoudskosten, en dat alles voor zo min mogelijk huur'. Wanneer we weten dat de deelnemers aan het bouwproces verschillende doelen hebben, wat heeft het dan voor zin om de esthetiek van de gevel zo exclusief als het hoogste goed te behandelen?

Na korte en degelijke inleidende hoofdstukken over de Woningwetwoning als architectonische opgave en de maatschappelijke achtergrond van de Amsterdamse sociale woningbouw, volgen vijf breedsprakige hoofdstukken (186 bladzijden) die ingaan op het publieke deel van de volkswoning, namelijk de voorgevel als bijdrage aan het stadsbeeld. Dat is nogal wat als we ons realiseren dat de straat en de wijdere omgeving, evenals achtergevels, voor- en achtertuinten en interieurs stelselmatig buiten beschouwing blijven. Dan volgt hoofdstuk 9 over de directeur van de Amsterdamse Woningdienst (Arie Keppler) en diens opvatting over sociale woningbouw, met summier paragrafen over de ontwikkeling van de Amsterdamse volkswoningplattegronden, gevolgd door weer twee hoofdstukken over gevels (88 bladzijden). Over het interieur, de ruimtelijke en esthetische opzet van de woninginrichting vernemen we weinig tot niets, terwijl toch menig volkswoningarchitect complete woninginterieurs heeft ontworpen, inclusief de kleurstelling met bijbehorende therapeutische legitimatie.

Bewondering past voor het streven om in het boek een inventaris op te nemen van de complete Amsterdamse volkswoningbouw tussen 1909 en 1942, maar het gepresenteerde feitenrelaas per gebouw of complex is summier, evenals het illustratiemateriaal. Een chirurgische redactie had wonderen kunnen verrichten. Indien de auteur alle gevelbeschrijvingen uit zijn lopende verhaal had overgeheveld naar de inventaris, dan had niet alleen dit onderdeel substantie gekregen, maar was ook zijn algemene betoog aangenaam ingekort. En de auteur had zich kunnen concentreren op de logica en samenhang van zijn terloopse hersenspinsels over stijl, typologie en architectuurtheorie.

Stissi schaaft zich onder de traditionele kunsthistorici die architectuur en bijgevolg ook sociale woningbouw beschouwen als de uitkomst van een op uniciteit gericht artistiek proces dat ontspruit aan een creatieve geest. Een dergelijke beschouwingswijze past in een ouderwets, aan de kunsthistorie ontsproten paradigma. Daar tegenover staat een opvatting over de taak en het arbeidsveld van de architect, waarin niet alleen en niet per se het ontwerp (en zeker niet alleen de gevel) de kern van zijn werk uitmaakt. Bovendien worstelt de architect met de sociale gevolgen van zijn daden en is hij niet zelden – zoals Weismann – somber over de uitkomsten van zijn inspanningen: twijfelachtige industrialisatieprocessen, monotonie en gebrekkige inbreng van de individuele bewoner/huurder. In die zienswijze houdt de architectuurhistoricus zich ook

bezig met de conventies, concepten, methoden en spelregels die architectonische keuzemomenten beïnvloeden.

De (volks)woning is meer dan een object met een esthetische voorzijde. De architect ontwerpt de plaats waar de onderlaag van de bevolking opgroeit, ontspant, werkt en uiteindelijk zijn laatste dagen slijt. Zijn object omhult de intieme kern van menig arbeidersleven. Het gezin als planningseenheid die wordt geproduceerd door een geprofessionaliseerde bouwindustrie, de evolutie van de woonfuncties, het leven in de Amsterdamse School – het is aan Stissi niet besteed. Zijn boek blijft wel erg in geveltoerisme steken.

Koos Bosma, Vrije Universiteit Amsterdam

Monquil-Broersen, T. (ed.), *Universitaire collecties in Nederland. Nieuw licht op het academisch erfgoed* (Zwolle: Waanders, 2007, 160 blz., €29,95, ISBN 978 90 400 8374 7).

Wat is De Hond van De Kat? Waar is de oudste Nederlandse electronen-microscoop te vinden? Wie was de Groningse *homo universalis*? Dit zijn maar een paar van de vele vragen die beantwoord worden in de bundel *Universitaire collecties in Nederland*. Dit prachtboek beoogt een indruk te geven van de omvang en verscheidenheid van wat nu ‘academisch erfgoed’ heet: instrumenten, skeletten, foto’s, portretten, tekeningen, manuscripten, oude drukken, modellen, memorabilia en paraferalia van allerlei aard die door universitaire instellingen zijn verzameld of gecreëerd en als documentatie kunnen dienen voor de geschiedenis van het academisch onderwijs en onderzoek en van het sociale en culturele leven dat met universiteiten verbonden is. Niet minder dan 45 auteurs leverden er een bijdrage aan. Vrijwel allen zijn als conservator, directeur, bibliothecaris of historicus bij behoud, beheer en ontsluiting van academisch erfgoed betrokken. Het gros van de bijdragen bestaat uit stukjes van één pagina waarin één bepaald item wordt beschreven. Bijvoorbeeld het model van de hond van Pavlov, gemaakt door een zekere De Kat, dat in het onderwijs in Delft werd gebruikt; de eerste Nederlandse elektronenmicroscoop, vervaardigd tussen 1942 en 1944, die tegenwoordig in Museum Boerhaave wordt bewaard, of een ensemble uit de collectie van de achttiende-eeuwse hoogleraar Petrus Camper, die zich tegenwoordig in een groeiende reputatie als allesweter mag verheugen. Deze korte schetsen zijn gegroepeerd rond een aantal grotere thema’s, zoals ‘de oorsprong van collecties’, ‘verzamelen voor het onderwijs’, ‘bijzondere collecties’, ‘veranderingen in collectie-systemen’ of ‘actueel verzamelbeleid’, die telkens met een iets langere beschouwing worden ingeleid. Alle bijdragen zijn van kleurrijke en treffende illustraties voorzien.

De aanleiding voor het samenstellen van dit boek was de afronding van een project waarbij vijf ‘oude’ universiteiten (Leiden, Groningen, Utrecht, Universiteit van Amsterdam en Delft) onder auspiciën van de Stichting Academisch Erfgoed, samen met de Mondriaan Stichting (en met financiële steun van het Rijk), hun collecties in kaart hebben gebracht en ontsloten, afspraken hebben gemaakt over collectie-profielen en duurzame voorzieningen hebben getroffen om behoud en beheer van de verzamelingen in de toekomst te waarborgen. Met deze bundel kunnen de instellingen aan de subsidiegevers en het grote publiek laten zien dat het geld goed is besteed en dat er in hun musea, bibliotheken en botanische tuinen een schat aan materiaal beschikbaar is om de geschiedenis van wetenschap en universiteit te bestuderen en tot leven te brengen. Een overzicht van publiek toegankelijke erfgoed-instellingen, met weblinks en al, besluit de bundel. Helemaal volledig is *Universitaire collecties in Nederland* natuurlijk niet. Het boek bestrijkt immers alleen de universiteiten die vóór 1880 zijn opgericht. In een volgende uitgave kan wellicht ook het rijke academisch erfgoed aan bod komen dat te vinden is bij instellingen van